

UOT 82

MƏHƏMMƏD FUZULİNİN 530 İLLİK YUBLEYİ İLƏ BAĞLI TƏDQİQAT VƏ TƏBLİĞAT MƏSƏLƏLƏRİ**Sevda Hidayət qızı Axundova***Xəzər Universitetinin fəlsəfə doktoru proqramı üzrə dissertantı***ORCID:** 0000-0001-9192-2307**E-mail:** sevda.app@icloud.com**Açar sözlər:** Məhəmməd Füzuli, tədqiqatçılıq, yaradıcılıq, elm, şair**Ключевые слова:** Мухаммед Физули, исследования, творчество, наука, поэт**Key words:** Muhammad Fuzuli, research, creativity, science, poet

Mövlana Məhəmməd Füzuli XVI yüzillik Azərbaycan ədəbiyyatının yetirdiyi elə nadir şəxsiyyətlərdəndir ki, onun yaradıcılığı təkcə öz dövründə məşhur olmaqla qalmamış, həm də 500 ildən bəri türk dilinin anlaşıldığı bütün məkanlarda lirik-fəlsəfi poeziyanın irəliyə doğru inkişafına öz möhtəşəm təsirini göstərmişdir. Füzuli insan həyatının məişət qayğılarını bu həyatın ülvi iç dünyasına köçürməsinin böyük ustasıdır. Məşhur ingilis şərqşünası Elias Con Uilkinson Gibbin (1857-1901) “Qəlb şairi” adlandırdığı Məhəmməd Süleyman oğlu Füzuli Bağdadi 1494-cü ildə, o zaman növbə ilə Osmanlıların və Səfəvilərin hakimiyyəti altına keçən İraqi-Ərəbin Kərbəla şəhərində azərbaycanlı din xadiminin ailəsində dünyaya gəlmişdir. Müxtəlif hökmdarlar tərəfindən dəvətlər alsa da, Füzuli öz böyük sələfi, dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvi kimi saraylardan uzaq durmuş və bu əyilməzliyi ilə həmişə fəxr etmişdir. Hələ çox gənc yaşlarından bədii sözünün şöhrəti dünyanı tutmuş Füzuli bu erkən şöhrətdən heç də arxayınlaşmamış, ömrünün bir neçə ilini zəmanəsindəki dünyəvi və ruhani elmlərin öyrənilməsinə sərf etmiş və “elmsiz şeirin əsassız divar olduğu” qənaətinə gəlmişdir. Füzuli bütün ömrünü İraqi-Ərəbin Bağdad, Hillə, Kərbəla, Nəcəf kimi şəhərlərində keçirmiş, bu yerlərdəki müqəddəs məkanlarda, xüsusən İmam Hüseyn məqbərəsində kitabxanaçı, çıraqsız kimi şərəfli vəzifələrdə qulluq etməklə öz yaşayışını təmizləmişdir. Ömrünün ahıl çağlarında Osmanlı hökuməti tərəfindən kəsilmiş doqquz axça təqaüdü ala bilməyən Füzuli bu hadisəni kəskin sosial satira örnəyi olan “Şikayətnamə” əsərində yüksək obrazlılıqla qələmə almışdır. Fəzli adlı bir oğlu olmuş və onun da bir neçə şeiri bizə gəlib çatmışdır. (1)

Bəzi şeirlərindən aydın olduğu kimi, Hindistana və Ruma (Türkiyəyə) səfər etmək istəyən Füzuli bu arzularına qovuşa bilmədiyini təəssüflə izhar etmişdir. Şair 1556-cı ildə, 62 yaşında ikən Bağdadda baş vermiş taun epidemiyası zamanı xəstələnərək bu fani dünyadan köç etmişdir. Klassik Azərbaycan və ümumilikdə Yaxın və Orta Şərq ədəbiyyatlarında məhəbbət mövzusunda yazılmış ən şah əsərlərdən biri sayılan “Leyli və Məcnun” poemasını Məhəmməd Füzuli 1537-ci ildə qələmə alaraq Osmanlı sultanı Süleyman Qanuniyə (1520-1566) ithaf etmişdir. Əsərin məzmunu qədim ərəb məhəbbət əfsanəsindən götürülsə də, bu mövzuda ilk poemanı dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi (1141-1209) 1188-ci ildə qələmə almışdır. Poemanın giriş hissəsindən aydın olur ki, əsərin yazılmasını Füzulidən Bağdadda qonaq olan türk (Osmanlı) şairləri xahiş etmiş, o isə qəm və kədərlə dolu olan, sonunda iki nakam gəncin faciəsi ilə bitən bu əhvalatı yazmaqdan hətta ustası Nizaminin də şikayət etdiyini göstərərək, imtina

etmək istəmiş, ancaq son məqamda razılığını vermişdir. Poemadakı əsas əhvalatlar, xalq nağıllarında və dastanlarında olduğu kimi, qəhrəmanın nəzir-niyazla doğulmasının təsviri ilə başlayır. Əsərin qəhrəmanı Qeys on yaşına çatdıqda atası onu məktəbə qoyur. Qızlarla oğlanların birgə oxuduğu bu məktəbdə Qeys Leyli adlı bir gözələ aşiq olur və qız da onun məhəbbətinə cavab verir. Ancaq Orta əsrlər cəmiyyətində bu cür sevgilər qəbul olunmadığından gənc aşıqlar tezliklə ayrılmalı olurlar. Leyli ev dustağına çevrilir. Qeys isə cəmiyyətə etirazını insanlardan uzaqlaşmaq ilə ifadə edir və buna görə də “Məcnun”, yəni dəli adlandırılır.

Müasir mənada elmi füzulişünaslıq Azərbaycanda XIX-XX əsrlərdə formalaşmağa başlamışdır. İlk dəfə böyük Azərbaycan ədibi və filosofu Mirzə Fətəli Axundzadə Məhəmməd Füzuli yaradıcılığına elmi qiymət verməyə çalışmışdır. Ədəbiyyatşünas-alim Fəridun bəy Köçərli “Azərbaycan ədəbiyyatı” (1925) adlı fundamental əsərində Füzuliyə böyük bir fəsil ayırmışdır. XX əsrin əvvəllərində azərbaycanlı tədqiqatçılardan Abdulla Sur, Salman Mümtaz, Yusif Vəzir Cəmənzəminli, Əmin Abid, Bəkir Çobanzadə kimi ədəbiyyatşünaslar da Füzuli yaradıcılığından bəhs etmişlər. Sovet dövründə də Azərbaycanda Füzuli araşdırmaları davam etmiş, Mir Cəlal Paşayev, Həmid Araslı, Mirzağa Quluzadə, Məmməd Cəfər Cəfərov, Azadə Rüstəmov, Sabir Əliyev, Əlyar Səfərli, Xəlil Yusifli kimi görkəmli alimlər elmi füzulişünaslığı zənginləşdirmişlər. Mir Cəlalin “Füzuli sənətkarlığı”, Həmid Araslinin “Böyük Azərbaycan şairi Füzuli”, Mirzağa Quluzadənin “Füzulinin lirikası”, Məmməd Cəfər Cəfərovun “Füzuli sevir”, Azadə Rüstəmovanın “Füzulinin “Leyli və Məcnun” poeması” kimi fundamental tədqiqatları bu gün də füzulişünaslığın inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirən əsərlər kimi dəyərini qoruyub saxlayır. Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin təşəbbüsü və qayğısı ilə 1994-cü ildə Məhəmməd Füzulinin 500 illik yubileyi dünya miqyasında keçirildi. Bu tədbir Azərbaycanda füzulişünaslığın yeni vüsət alması üçün güclü stimül rolunu oynadı. Sovet ideologiyasının qadağası üzündən uzun onilliklər boyu işıq üzü görməyən “Hədiqətüs-süəda” əsəri çap olundu, böyük şairin altıncı illik külliyyatı kütləvi tirajla nəşr edildi, Bakıda, Ankarada, Moskvada, Bağdadda, Təbrizdə Məhəmməd Füzuliyə həsr edilmiş beynəlxalq elmi konfranslar baş tutdu. Son illərdə Azərbaycan füzulişünaslığının tarixi professor Gülşən Əliyeva-Kəngərli tərəfindən araşdırılaraq monoqrafik tədqiqatın obyektinə olmuşdur. Böyük Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzuli bir çox türk xalqı, xüsusən Türkiyə, Özbəkistan, Türkmənistan türkləri tərəfindən doğma şair kimi qəbul edilir və sevilir. Bununla yanaşı, Qərbi Avropa ölkələrində və Rusiyada da Füzuli irsinin tərcüməsinə və tədqiqinə maraq özünü göstərməkdədir. Dünya füzulişünaslığında ingilis şərqşünası E.C.V.Gibbin adı xüsusi hörmətlə çəkilir, çünki məhz bu alim bilavasitə Azərbaycan şairinin əsərlərinə söykənməklə onun haqqında fikir söyləmiş və ümumilikdə Füzuli irsini çox yüksək qiymətləndirmişdir. Füzuli əsərlərindəki dərin lirizmi xüsusi vurğulayan Gibb bu səbəbdən onu “Qəlb şairi” adlandırmışdır. Bir sıra alimlərin fikrincə, Gibbdən öncə Füzuli haqqında mülahizə yürüdən Avropa şərqşünasları birbaşa onun əsərlərinə deyil, başqa qaynaqlara da istinad etmişdilər. İtalyan alimi Alessio Bombaçi də Füzuli yaradıcılığının, xüsusən onun ölməz “Leyli və Məcnun” poemasının görkəmli tədqiqatçılarından biri kimi tanınır. İngilis şərqşünası Çarlz Riyonun tərtib etdiyi kataloqlarda Füzuli əsərləri əlyazmalarının təsviri ilə yanaşı, rus alimləri Y.Bertelsin, A.Krımskinin, İ.Kraçkovskinin və başqalarının da Füzuliyə dair araşdırmaları vardır. (2)

Azərbaycandan sonra Füzuli irsinə ən böyük marağın qardaş Türkiyədə olması təbiidir. Bu ölkədəki böyük füzulişünaslardan Müəllim Nacinin, Məhməd Fuad Köprülünün, Abdulqadir

Qaraxanın, Həsibə Mazıoğluğun, Əli Nihad Tərmanın, Abdulbaqi Gölpınarlıının, Əhməd Kabaklıının, Cəmil Yenərin və başqalarının adlarını çəkmək olar. Eləcə də türk şairi Sofi Hurinin Füzulinin “Leyli və Məcnun” poemasını bütövlükdə ingilis dilinə çevirməsi Qərb tədqiqatçılarının Füzuli irsi ilə daha yaxından tanış olmaları üçün stimül vermişdir. Nəhayət, üçdilli şair kimi Füzuli irsinə ərəb alimlərinin də maraq göstərdiyi qeyd edilməlidir. Bu baxımdan Misir alimləri Hüseyn Mucib əl-Misrinin, Safsafinin və İraq alimi Hüseyn Əli Məhfuzun tədqiqatları maraq doğurur. Ərəb dilində yazdığı əsərlərlə yanaşı, Füzulinin türk və fars dillərində qələmə aldığı əsərlər də ərəb alimlərinin diqqətini çəkmiş, bir sıra örnəklər isə ərəb dilinə çevrilmiş və nəşr edilmişdir. Azərbaycanda Füzuli irsinə maraq şairin sağlığından, hətta gənclik illərindən başlayaraq bu günə qədər yüksələn xətlə artmaqdadır. Respublikanın bölgələrindən birinə Füzulinin adı verilmiş, onun adına küçələr, meydanlar salınmış, möhtəşəm heykəli ucaldılmışdır. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Əlyazmalar İnstitutuna Ulu Öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Məhəmməd Füzulinin adı verilmişdir. Füzulinin “Türk divanı”nın Bakı nüsxəsi Əlyazmalar İnstitutunun ən qiymətli əsərlərindən biri kimi UNESCO-nun Dünya yaddaşı reyestrinə daxil edilmişdir. 2013-cü ildə Milli Elmlər Akademiyasının Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda dahi şair və mütəfəkkir Məhəmməd Füzuli irsini daha dərinləndirən öyrənmək üçün AMEA-nın prezidenti, institutun direktoru, akademik İsa Həbibbəylinin təşəbbüsü ilə Füzuliyanaşlıq şöbəsi təşkil edilmişdir. (5)

Dahi Nizami Gəncəvi ilə yanaşı, Azərbaycanın dünya şöhrətli klassik sənətkarlarından biri olan Məhəmməd Füzuli xalqımızın milli sərvəti kimi dəyərləndirildiyindən, bu dahi azərbaycanlının ölməz irsinin bütün dünyada tanınması üçün dövlət qayğısının əsirgənilməyəcəyi şübhəsizdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin şairin 530 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında verdiyi sərəncam bu qayğının bariz sübutudur. Sərəncamının icrası ilə bağlı Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasında da müxtəlif elmi tədqiqat layihələri həyata keçirilir, aktual mövzularda elmi konfranslar keçirilir, sərgilər təşkil olunur, ayrı-ayrı elmi tədqiqat işləri yerinə yetirilir. Əlyazmalar İnstitutunda keçirilən “Məhəmməd Füzuli – sələflər və xələflər: Orta əsr əlyazmaları və Azərbaycan mədəniyyətinin tarixi problemləri” mövzusunda bu konfrans da AMEA-nın Füzuli yubileyi ilə bağlı tədbirlər planı çərçivəsində 2024-cü ildə baş tutmuş ilk elmi toplantı oldu. Sözügedən konfransın materialları bir daha göstərir ki, dahi Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzuli özündən əvvəl yaşayıb-yaradan Azərbaycan şairlərinin layiqli davamçısıdır, böyük sənətkarın yaradıcılığı Azərbaycan ədəbi-bədii fikrinin inkişafında müstəsna yer tutur, görkəmli mütəfəkkirin yaratdığı anadilli poeziyanın mükəmməl nümunələri Azərbaycan ədəbi-bədii dilini daha da zənginləşdirərək yeni zirvəyə yüksəldib, onun sağlığında formalaşan ədəbi məktəb bu gün də yaşamaqdadır.

Problemin aktuallığı. 2024-cü ildə dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Məhəmməd Füzulinin anadan olmasının 530 ili tamam olur. Məhəmməd Füzuli Azərbaycan ədəbi-bədii fikrinin inkişafında müstəsna yer tutan, Yaxın və Orta Şərq ölkələri ədəbiyyatına mühüm təsir göstərən qüdrətli sənətkardır. Hərtərəfli biliyə malik mütəfəkkir kimi onun həyata, insana dərin məhəbbət aşılayan və daim gözəllik duyğusu ilə, ülvəi ideallarla yaşamağa çağıran çoxcəhətli bədii-fəlsəfi irsi Azərbaycan xalqının bəşər mədəniyyəti xəzinəsinə bəxş etdiyi misilsiz mənəvi sərvətlərdəndir. Məhəmməd Füzuli anadilli poeziyanın mükəmməl nümunələrini yaratmış,

Azərbaycan bədii dilini daha da zənginləşdirərək yeni zirvəyə yüksəltmişdir. Onun parlaq düşüncəsinin təcəssümü olan və bu gün də sevilə-sevilə oxunan əsərləri yarandığı ilk vaxtlardan geniş coğrafiyada yayılmış və müəllifinə böyük şöhrət qazandırmışdır.

Problemin elmi yeniliyi. Füzuli təsiri artıq 530 ildən bəri söz-sənət xiridarlarının, istər lirik janrda, istər satirik üslubda yazan şairlərin yaradıcılığında özünü göstərmiş, bu gün belə davam etməkdədir.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məhəmməd Füzuli yalnız Azərbaycan xalqının deyil, ümumiyyətlə insan şüurunun əzəmətinə, insanın ecazkar yaradıcı qüvvəsini təmsil edən və bütün bəşəriyyətin seir məbədində fəxri yer tutan ölməz simalardan biridir. Füzulinin zəngin çoxcəhətli və dərin mənalı irsi 530 illik böyük bir dövrün imtahanından çıxaraq yaşamış və bugünkü insan nəsillərinin qabaqcıl fikirləri, yüksək xəyalları, təmiz ehtirasları ilə səsləşməkdədir. Üç dildə ecazkar sənət nümunələri yaradan Məhəmməd Füzuli yalnız öz dövrünün deyil, bütün zamanların dahi şairi kimi əbədiləşməmiş, həm də böyük alim, mütəfəkkir filosof olmuşdur.

Ədəbiyyat

1. Araslı H. Azərbaycan şairi Füzuli. Bakı: Azərbaycan Uşaqgəncləşmə. 1958, 312 s.
2. Füzuli M. Əsərləri. Altı cildə. Tərtib edən H.Araslı. Bakı: Şərq-Qərb, I c., 2005, 400 s. 243; II c. 2005, 336 s.
3. Hacıyev T. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbi dili. Dərs vəsaiti. Bakı: Maarif, 1977, 188 s.
4. Məmmədquluzadə C. Əsərləri. Dörd cildə. IV c. Tərtib edən və izahların müəllifi İ.Həbibbəyli. Bakı: Öndər, 2004, 472 s.
5. Məmmədov K. XIX əsr Azərbaycan şeirində satira. Bakı: Elm, 1975, 276 s.
6. Mirəhmədov Ə. Mirzə Əli Möcüz / Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Üç cildə. II c. Bakı: Azərbaycan EA-nın nəşriyyatı, 1960, s. 760 (s.738-762).
7. Möcüz M.Ə. Əsərləri. Toplayanı, tərtib edən, izahların müəllifi Q.Məmmədli. Bakı: Yazıçı, 1982, 350 s.
8. S.Mümtaz adına Azərbaycan Respublikası Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət Arxiv. Mirzə Əli Möcüzün fondu, № 454, siy. 1, iş № 120.
9. Möhsün N. M. Füzulinin “Hədiqətüs – süəda” əsərinin poetik xüsusiyyətləri haqqında / Möhsün Nağısoylu // Məhəmməd Füzulinin anadan olmasının 530 illiyinə həsr olunmuş — 122 — “Dahi Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzuli müştərək müsəlman mədəniyyətinin yetirməsi kimi” mövzusunda beynəlxalq elmi konfransın tezisləri (15-16 aprel) / AMEA, Rəyasət Heyəti Humanitar və ictimai elmlər bölmələri; İraq-Azərbaycan dostluq cəmiyyəti. – Bakı, 2024. s. 9.

С.Г. Ахундова

**Вопросы исследования и пропаганды, связанные
с 530-летием Мухаммеда Фузули
Резюме**

Мухаммед Физули – великий мастер слова, занимающий исключительное место в развитии азербайджанской литературно-художественной мысли и оказывающий значительное влияние на литературу стран Ближнего и Среднего Востока. Как мыслитель, обладающий всесторонними знаниями, его многогранное художественно-философское наследие, вселяющее глубокую любовь к жизни и людям и всегда призывающее жить с чувством красоты и высокими идеалами, является одним из несравненных духовных сокровищ азербайджанского народа. Мухаммед Физули создал прекрасные образцы поэзии на родном языке, обогатил художественный язык Азербайджана и поднял его на новую высоту. Его произведения, являющиеся воплощением его яркого гения и читаемые с любовью и сегодня, с момента своего создания распространились по широкой географии и принесли автору большую известность.

S.G. Akhundova

**Research and promotion issues related to the 530th anniversary
of Mohammed Fuzuli
Summary**

Muhammad Fuzuli is a powerful artist who occupies an exceptional place in the development of Azerbaijani literary and artistic thought and has a significant influence on the literature of the Near and Middle Eastern countries. As a thinker with comprehensive knowledge, his multifaceted artistic-philosophical heritage, which instills deep love for life and people and always calls to live with a sense of beauty and lofty ideals, is one of the incomparable spiritual treasures of the Azerbaijani people. Muhammad Fuzuli created excellent examples of poetry in the native language, enriched the artistic language of Azerbaijan and raised it to a new peak. His works, which are the embodiment of his bright genius and are read with love even today, have been spread over a wide geography since the beginning of their creation and have brought great fame to the author. It is not surprising to talk about Fuzuli even today, to refer to Fuzuli's poem on the 530th anniversary of the genius poet.

Redaksiyaya daxil olub: 13.01.2025